

Doğanın Hak Öznesi Olarak Kabulü

Recognizing Nature as a Subject of Right

Gonca KURU*

ÖZ

Doğanın hakları son yıllarda çeşitli anayasal, yasal ve yargısal düzenlemelerle tanınmıştır. Bu gelişme ile insan dışındaki varlıklar ve doğal sistemler için yasal koruma sağlanması amaçlanmaktadır.

Doğanın hak sahibi olması fikri, savunucular tarafından çevresel tehditlere karşı geliştirilen yeni bir yanıt olarak görülmektedir çünkü bazı ülkeler doğanın haklarının tanınması konusunda ilerleme kaydetmiş olsalar da doğa hala insan yararı için sömürülmesi gereken bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada genel hatlarıyla Doğanın Hakları kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda hakkın ortaya çıkışındaki önemli gelişmelere ve yapılan tartışmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğanın Hakları, Christopher Stone, Hak sahipliği, Antroposentrik yaklaşım, Ekosentrik yaklaşım.

ABSTRACT

In recent years, the recognition of the rights of nature has been established through several constitutional, legislative and judicial acts. This development aims to provide legal protection for non-human entities and natural systems.

The idea of nature as a rights-holder is seen by advocates as a new and improved response to environmental threats, since although some countries have made progress in the recognition of the rights of nature, nature is still accepted as a resource to be exploited for human benefit. In this study, the concept of the Rights of Nature is tried to be explained in general terms. In this context, important developments in the emergence of the right and the discussions made are included.

Keywords: Rights of Nature, Christopher Stone, Right-holder, Anthropocentric approach, Ecocentric approach.

* Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-5188-7444.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Gonca KURU

E-posta/E-mail: goncakuru@maltepe.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 26.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24.05.2024

GİRİŞ

Doğanın hakları var mıdır? Günümüzde giderek artan sayıda devlet bu soruya evet yanıtını veriyor. Fakat 1972’de Christopher Stone “*Should Trees Have Standing- Toward Legal Rights for Natural Objects?*”¹ başlıklı makalesini yayınladığında, doğanın da hakları olduğunu söylemek oldukça radikal bir duruş sergilemek anlamına geliyordu.

Stone’un iddiası aslında çok basitti: “Doğal nesne”lerin de yasal hakları olmalıdır; sadece ormanlara, okyanuslara, nehirlere ve diğer “doğal nesne” olarak sayılanlara değil, aslında bir bütün olarak doğaya haklar verilmelidir. Bu varlıklar, insanların sahip olduğu mülkler olarak kabul edilmemelidirler².

Bu görüş, insanın doğayla ilişkisine yenilik getirmiştir. Çünkü insan-doğa ilişkisini, uzun yıllar boyunca insanı odağa alan ve doğanın insan yaşamı için araçsallığına vurgu yapan antroposentrik yani insan merkezli yaklaşım biçimlendirmiştir. Günümüzde ise insan dışındaki varlıkların da değerini temel alan ekosentrik yaklaşım giderek daha fazla taraftar bulmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, dünya çapında çeşitli hukuk sistemlerine entegre edilen ve gelişen Doğanın Hakları kavramının ortaya çıkışına, yasal haklara sahip olma şartlarındaki değişikliğe ilişkin taleplere ve bu taleplere yanıt veren önemli hukuki gelişmelere yer verilecek, doğaya hukuki haklar tanınması hususunda ortaya çıkabilecek sorunlara kısaca değinilecektir.

I. CHRISTOPHER STONE VE DOĞANIN HAKLARI

Modern çevre hareketinin doğduğu yıllarda Stone’un makalesinde sorduğu soru ve buna bağlı olarak “doğal nesne”lerin de yasal haklarının olması gerektiği iddiası beraberinde başka sorulara da kapı aralamıştır: “Bu iddia nasıl temellendirilebilir, iddianın hukuki dayanağı ne olabilir?”

Stone söz konusu soruların cevabının hukukun içinde yer aldığını ve biraz olsun hukuk tarihi bilgimiz varsa onları kolayca bulabileceğimizi söylemiştir; çocukların, kadınların, kölelerin hukuki statülerindeki değişim bu hususun bilinen çarpıcı örnekleridir. Mesela Romalıların *patria potestas* kavramı, babanın çocukları üzerinde sahip olduğu *jus vitae necisque* hakkıyla değerlendirildiğinde çocukları kişi olarak kabul etmemiş, bir mal gibi ele almıştır. Nitekim baba, oğlunu veya kızını evlendirebilir, onların boşanmalarına karar verebilir, evlatlık olarak başka bir aileye verebilir ya da satabilirdi³. Buna karşılık modern hukuk düşüncesinde uzun bir süredir çocukların hakları da yer almakta ve bu haklar hukuk sistemlerince tanınmakta ve korunmaktadır⁴. Ek olarak hukuken tanınma artık kadınlar, siyahlar ve yerliler için de geçerlidir. Dahası, hak sahipleri sadece insanlardan, gerçek kişilerden ibaret değildir. Haklara sahiplik farklı biçimlerde de karşımıza çıkmaktadır; şirketler, belediyeler ve gemiler de haklara sahiptirler. Başlarda şirketlerin haklarının olabileceği fikri

1 Christopher D. Stone, ‘Should Trees Have Standing? — Toward Legal Rights for Natural Objects’, (1972) 45 Southern California Law Review.

2 ibid 456.

3 ibid 450-451.

4 ibid 451.

de sarsıcı bulunmuş lakin bir kere bu fikre alışıldığında, arada geçen süreçte yaşanan zorluklar hafızalardan kolayca silinmiştir⁵.

Yeni bir “varlık”a haklar verilmesi yönündeki hareketler her zaman kulağa tuhaf, korkutucu ya da gülünç gelmektedir⁶. Bu anlaşılabilirdir çünkü şeylerin haklarının olmaması bir Doğa yasası olarak ele alınmakta, statükoyu destekleyen hukuki sözleşmeler görmezden gelinmekte ve seçimlerin ardındaki ahlaki, sosyal ve ekonomik boyutların irdelenmesi sürekli ertelenmektedir. Kadınların, çocukların, siyahların hakları söz konusu olduğunda da yapılan buydu; ihtiyaç duyulan nesnenin popüler “idealleştirilmiş” bir versiyonunu yaratarak hukuki değerlendirmelerde bulunmak. Aslında o güne kadar “şey” olarak kabul edilmiş olana haklar verilmesi, onun da kendinden değerli olduğunun tanınması hususu pek çok kimse için karşı çıkılması gereken bir durumdur. Karşı çıkmanın ardında, o sırada hak sahibi olanların, hak sahibi olmayanları kullanmak isteği bulunur. Bununla birlikte hukuktaki gelişmeler incelendiğinde hak öznelere sabit olmadığı, yeni hak öznelere kabul edildiği açıktır⁷.

Doğaya hakları verilsin demenin, kimse hiçbir ağacı kesemez anlamına gelmediğinin altı çizilmelidir. Şöyle ki, şirketlerin de hakları vardır ama bireysel tüm haklardan ve özgürlüklerden faydalanamazlar. Artık çocukların da hakları vardır ancak örneğin 15 yaşındaki bir çocuk, yerel ya da ulusal seçimlerde henüz oy kullanamaz. Bu sebeple doğanın haklarından bahsetmek, insanlarla tamamen aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmak demek değildir⁸. Durum böyleyken doğal varlıkların, örneğin derelerin, ormanların konuşamamaları nedeniyle dava ehliyetine sahip olamayacakları eleştirisinde bulunanlar; şirketlerin, devletlerin, belediyelerin, bebeklerin de konuşamadıklarını lakin hukuki sorunlarını onlar adına avukatlarının veya vasilerinin dile getirdiklerini göz ardı etmektedirler⁹.

Stone, University of Southern California’da verdiği mülkiyet hukuku dersinde öğrencileri ile bu görüşlerini paylaşmaktaysa da hukuki argümanlarını henüz bir araya getirmemiştir. Ancak ilgili dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Yüksek Mahkemesi’ne yapılan bir başvuru harekete geçmesine neden olmuştur.

Davanın konusu, Walt Disney’in 1960’ların sonunda Kaliforniya’nın Sierra Nevada Dağları’ndaki Mineral King vadisinde, seksen dönümlük bir alanda, otoyol, elektrik hatları, oteller, restoranlar, yüzme havuzları, otoparklar ve kayak altyapısını kapsayan kayak merkezi inşaatıdır. Proje ABD Orman İdaresi tarafından da onaylamıştır. Ancak çevreci dernek Sierra Kulübü’nün avukatları projenin durdurulması ve izinlerin iptali istemiyle dava açmışlardır. Hükümet ise doğrudan kişisel, maddi veya ekonomik zarara uğramadığından derneğin dava açma hakkı olmadığı itirazında bulunmuştur. Fakat Mahkeme, Sierra Kulübü’nün yabani doğanın korunmasını savunma konusundaki uzun geçmişine dayanarak hükümetin itirazını reddetmiş ve Dernek tarafından yapılan kayak merkezi inşaatının durdurulması yönündeki tedbir başvurusunu kabul etmiştir. Temyiz yargılamasında ise Sierra

5 ibid 452.

6 ibid 455.

7 ibid 454-457.

8 ibid 457.

9 ibid 464.

Kulübü'nün üyelerinin gelişmelerden doğrudan zarar göreceklerine dair kanıt bulunmadığından dava açma haklarının olmadığı gerekçesiyle tedbir kararı kaldırılmıştır. Sierra Kulübü ise pes etmek niyetinde olmadığından 1971'de Yüksek Mahkeme'ye başvurmuştur¹⁰.

Gelişmeleri yakından takip eden Stone, başvuru tamamlanmış olduğundan görüşlerini yayınlamak için geç kaldığını düşünmüştür. Ancak Southern California Law Review'un özel sayısının editörünün Yüksek Mahkeme üyesi William O. Douglas'un olması fırsatını kaçırmak istememiş ve makalesini dergiye sunmuştur. Bu çabanın sebebi ise Yargıç Douglas'ın insanın, doğadan ayrı ele alınmasının doğru olmadığını savunuyor olması ve makineleşmiş bir toplumda nehirler, göller, vadiler gibi muhteşem kaynaklarla birlikte yaşamının değerini “*A Wilderness Bill of Rights*” adlı çalışmada kaleme almış olmasıdır¹¹.

İşte böyle bir yaşam görüşüne sahip olan Yargıç Douglas, Yüksek Mahkeme kararındaki karşı oyunda da doğanın ekolojik dengesini korumaya yönelik kamu kaygısının dikkate alınması gerektiğine ve doğadaki nesnelere de kendilerini korumaları için dava açma hakkı verilmesinin gerekliliğine değinmiştir. Ek olarak cansız nesnelere de davanın tarafı olabildiklerini, geminin ya da şirketin de tüzel kişiliği olduğunu hatırlatmıştır¹². İddiasına göre vadiler, nehirler, çayır, haliçler, bataklıklar, korular ve hatta modern teknolojinin ve modern yaşamın yıkıcı baskılarını hisseden hava da dikkate alınmalıdır. Örneğin sürdürdüğü veya beslediği tüm yaşamın sembolü olan nehir, sadece balıkların, suda yaşayan böceklerin değil; karataş, su samuru, geyik ve insan da dahil olmak üzere kendisine bağımlı olan veya görüntüsü, sesi ya da yaşamı nedeniyle ondan keyif alan tüm hayvanları da içermektedir. Bu sebeple nehir, davacı olarak kabul edildiğinde aslında kendisinin bir parçası olan ekolojik yaşam birimi adına konuşmaktadır. Bunun anlamı ister balıkçı, ister kanocu ya da ister zoolog olsun, bu su külesine anlamlı bir ilişki kuran insanların nehri temsil ettiklerinin kabul edilmesi ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan değerler adına konuşabilmelerinin engellenmemesi gerektiğidir¹³. Kısacası, Mineral King'de balık tutan, kamp kuran, sık sık veya sadece yalnızlık ve merak içinde oturmak için onu ziyaret edenler, ister az ister çok olsun, onun meşru sözcüleridir ve onun adına dava açabilmelidirler¹⁴.

Yargıç Douglas'ın belirtilen görüşleri yalnızca Yargıç Blackmun ve Yargıç Brennan'ı etkileyebilmiştir¹⁵. Mahkeme üyelerinin çoğunluğu ise Sierra Kulübü'nün ya da üyelerinin kayak merkezinden doğrudan etkileneceklerini kanıtlayan delilleri sunamadıklarına kanaat getirerek dava açma haklarının olmadığı yönünde oy kullanmışlardır. Fakat dava kısa süreliğine de olsa kamuoyunda heyecan yaratmış, akademik çevrelerin ilgisini uyandırmıştır. En önemlisi, doğanın haklarının tanınmasına yönelik çabalar için esin kaynağı olmuştur. Bununla birlikte Stone'un makalesini ve yargıcın düşüncelerini

10 David R. Boyd, *The Rights of Nature: A Legal Revolution That Could Save the World*, (ECW Press 2017) ebook Part III “Walt Disney, the Sierra Club, and the Mineral King Valley.”

11 ibid Part III “Walt Disney, the Sierra Club, and the Mineral King Valley”

12 Sierra Club v. Morton, 405 U.S. 727 (1972) <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep405/usrep405727/usrep405727.pdf>> accessed 01 October 2023, 742.

13 ibid 743.

14 ibid 744-745.

15 ibid 755.

saçma bulan hukukçuların sayısı da çoktu¹⁶. Örneğin Amerikan Barolar Birliği dergisinde doğanın da hakları olabileceği düşüncesiyle alay eden bir şiir yayınlamıştır¹⁷.

Neticede Sierra Kulübü'nün davayı kaybetmesine karşılık Walt Disney, kamuoyunun ilgisi sayesinde, projeden vazgeçmiştir. 1978'de de Mineral King Vadisi, ABD Kongresi tarafından, Sequoia Ulusal Parkı'na eklenmiş, bu sayede kötü planlanmış kalkınmadan korunmuştur¹⁸.

II. ANTROPOSENTRİK YAKLAŞIMDAN EKOSENTRİK YAKLAŞIMA DOĞRU

Aslında tüm bu tartışmalar hukuki kavramların oluşumuyla yakından ilgilidir. Hukukun sadece normlardan oluşan bir kurum olarak ele alınması, onun toplumsal yapı ve kurumlar üzerindeki yapıcı etkisinin, değişiminin göz ardı edilmesidir. Çünkü uzun süredir merkezde insanın bulunduğu ve onun dışındaki her şeyi ona bağlı kılan bir sistem mevcuttur. Buna uygun geliştiren hukuk anlayışında da insan dışındaki varlıklar sadece birer şeydir; insan tarafından sahip olunabilen, kullanılabilen, satılabilen, korunabilen ve hatta yok edilebilen. Bu antroposentrik bakış açısında doğa, kendinden değerli değildir; insanın yaşamının devamı için gereklidir ve onun hizmetindedir. Geleneksel hukuk anlayışındaki egemen bakış da budur; sadece insanlar ve kişi olarak kabul edilenler hak sahibidirler¹⁹.

İnsanı merkeze alan bu gelenek, sahip olduğu ruh, akıl, özbilinç ve özerklik gibi özellikleriyle insanın, bunlardan yoksun kabul edilen hayvanlardan üstün olduğunu kabul ederek uzun yıllar etkili olmuştur. Örneğin Aristoteles canlı varlıklar arasında doğal bir hiyerarşi bulunduğunu ve hiyerarşinin tepesinde akıl yürütme kapasitesine sahip insanların yer aldığını belirtmiştir ve içgüdüleriyle davranan hayvanların insanların ihtiyaçlarını gidermek için var olduğunu ileri sürmüştür²⁰: "... bitkilerin hayvanlar için, hayvanların da insanlar için olduğuna inanmamız gerekir. Evcil hayvanlar insanlar için gerekli besini sağlarlar, vahşi hayvanların büyük çoğunluğu da besin olarak ya da başka yönlerden işe yararlar ya da onlardan kıyafet ve başka şeyler yapılabilir. Eğer doğadaki her şeyin bir görevi olduğu düşüncemiz doğruysa, aynı zamanda doğadaki her şeyin insan için var olduğuna da inanmamız gerekir²¹."

Thomas Aquinas da Aristoteles ile benzer düşüncededir. O da insanların, eylemlerini belirleyip yönlendirebilen akıllı varlıklar olduğunu, eylemlerini belirleyemeyen hayvanların ise insanlar için var olduklarını söylemiştir²². Tanrı'nın kendisine hizmet etmesi için insanı, insana hizmet etmesi

16 Boyd (n10) "Walt Disney, the Sierra Club, and the Mineral King Valley".

17 Boyd (n10) "Walt Disney, the Sierra Club, and the Mineral King Valley".

18 Boyd (n10) "Walt Disney, the Sierra Club, and the Mineral King Valley".

19 Jens Kersten, "Who Needs Rights of Nature?", Can Nature Have Rights? Legal and Political Insights, in Anna Leah Tabios Hillebrecht and Maria Valeria Berros, (2017) 6, RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society, 9-13, <https://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/2017_i6_final_hw.pdf> accessed 15 October 2023, 9.

20 Ahmet Cevzici, *Uygulamalı Etik*, İstanbul, 2. Baskı, (Say Yayınları 2016) 144-145.

21 Aristoteles, *Politika*, Furkan Akdemir (çev), (Say 2013) 36 (Kitap I, Bölüm 8, 1256b).

22 Cevzici (n20) 145.

için de doğayı yarattığının savunulduğu bu dönemde insan, kendisi için yaratılan doğadaki varlıklar üzerinde denetim ve egemenlik sağlama üstünlüğüne sahiptir. Yalnızca insanın kendinde bir değeri vardır, başka varlıklar böyle bir içkin değere sahip değildir. İnsan ise evrenin merkezinde olmasa da hiyerarşinin tepesinde insan-olmayan varlıklar karşısında ayrıcalıklı bir yerdedir²³.

Descartes, Locke ve Kant'ta da izlerine rastlanan bu anlayış, insan dışındaki varlıkların araçsallığına vurgu yaptığından hayvanlara yönelik zalimce muamelede neyin yanlış olduğunu göstermekte zorlanır²⁴. Örneğin Kant'a göre bir köpeğe yönelik zulüm, kişiyi insanlara karşı zulme duyarsızlaştırılacak bir karakter gelişimine teşvik edebileceğinden yanlıştır. Hayvanlar öz bilince sahip olmadıklarından bir amacın aracı konumundadırlar. İnsanların hayvanlara karşı doğrudan ödevleri olamaz fakat hayvanlara karşı ödevler, insanlığa karşı dolaylı ödevler olduğundan örneğin, sahibine hizmet edemez hale gelen köpeğe bakılmaya devam edilmeli, öldürülmemelidir. İşe yaramadığından bahisle köpeği öldürmek kişinin kendi nazik ve insani özelliklerine zarar vermek anlamına gelir²⁵. Bunun anlamı, insan olmayanlara karşı zulmün, doğası gereği değil, araçsal olarak yanlış olacaktır. Benzer şekilde, antroposentrizm çoğu zaman antropojenik çevresel yıkımın bazı içsel olmayan yanlışlıklarını kabul eder. Çünkü varlığımız ve refahımız sürdürülebilir bir çevreye bağlıdır ve bu tarz bir yıkım insanların şimdiki ve gelecekteki refahına zarar verebilir²⁶.

Çağdaş ekosentrik etik, akademik bir disiplin olarak geleneksel antroposentrizme meydan okuyarak, 1970'lere gelindiğinde, ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerde Leopold'un, Routley'in, Stone'un ve Rolston'un çalışmaları, bilim insanlarının uyarıları etkilidir²⁷. Ekosentrik etik anlayışı, antroposentrik etik anlayışının aksine sadece insana değil, insanın dışındaki varlıklara da, akarsulara, dağlara vb. ve ekolojik sistemlere de, değer verilmesi gerektiğini savunur. Başka bir deyişle insanların, canlı ve cansız bütün varlıkların bir bütün olduklarını ve korunmaları gerektiği belirterek insanların diğer varlıklardan üstün konumda olmadıklarını ileri sürer. Halbuki antroposentrik yaklaşımdaki örneğin, Aristotelesçi ya da Kantçı anlayış bir hayvanın ya da bitkinin sadece ahlaki özne olarak değil, hukuki özne olarak da kabulüne karşı çıkar. Ne var ki çağdaş hukuki yaklaşım, sadece gerçek kişilerin değil, tüzel kişilerin de haklara, yetkilere, ödevlere sahip olduğu fikrini benimsemiştir. Böylece insan olmayan aktörlere de kişilik atfedilmiş ancak söz konusu kişilik gerçek kişi kavramından farklı bir şekilde geliştirilmiştir. Sonuç olarak tüzel kişiler de haklarını yargıda ya da hukuken tanınmış diğer yargı dışı yollarda kullanabilmektedir.

Stone'un makalesinin ardından doğanın da hakları olabileceği fikrinin akademik çevrelerce desteklendiği belirtilmişti. Örneğin Roderick Nash "*The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*" adlı çalışmasında tarih boyunca haklara sahip olmayanların, verdikleri mücadeleleri, hak

23 Aykut Çoban, *Çevre Politikası: Ekolojik Sorunlar ve Kuram*, Ankara, (İmge Kitabevi Yayınları 2020) 279-280.

24 Andrew Brennan and Norva Y. S. Lo, "Environmental Ethics", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed), <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/ethics-environmental/>> accessed 7 November 2023.

25 Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, Peter Heath (trans), Peter Heath (ed), J.B. Schneewind, USA, (Cambridge University Press 1997) 212.

26 Brennan and Lo (n 24).

27 ibid

sahipliğinin doğayı da içerecek şekilde neden ve nasıl genişlediğini incelemiştir. Thomas Berry ise “*The Origin, Differentiation, and Role of Rights*”ta Dünya topluluğunun tüm üyelerinin nasıl doğuştan haklara sahip olduğunu anlatmıştır. Cormac Cullinan’ın kaleme aldığı “*Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*” da hukuki ve tarihi tartışmalara yeni bir alan açmıştır²⁸.

III. DOĞANIN HAKLARININ GÜVENCE ALTINA ALINMASI

Bahse konu tüm çalışmalar zamanla dünyanın farklı bölgelerinde doğanın hakları adına önemli sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu kısımda hakkın ortaya konulmasındaki önemli hukuki gelişmelerden bazılarına yer verilecektir.

A. EKVADOR VE BOLİVYA ANAYASALARI

Ekvador, 2008 yılında, yerli halkların, yerel hareketlerin çabalarıyla, doğanın haklarını tanıyan bir anayasa kabul etmiştir. Dünyada türünün ilk örneği olan ve çığır açan anayasa, doğanın korunmasına öncelik veren hukuk sistemlerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Çünkü bu tarihe değin diğer anayasalar çevresel değerlerin önemini ve ilgili değerlere bağlılığı vurgulamışlarsa da egemen anlayış antroposentriktir. Ekvador Anayasası ise ekosentrik bir yaklaşımla hazırlanmıştır²⁹.

Anayasa’nın girişinde, varlığımız için yaşamsal öneme sahip Doğa Ana’nın (*Pacha Mama*) bir parçası olduğumuz vurgulanmıştır. Ayrıca md.10/2’de doğanın Anayasa’nın ve yasanın tanıdığı hakların öznesi olduğuna yer verilmiş, 71 ila 74. maddeler arasında, doğaya tanınan haklar ve devletin yükümlülükleri sıralanmıştır³⁰.

28 <<https://www.garn.org/rights-of-nature-timeline/>> accessed 1 December 2023. Söz konusu çalışmalar için bkz. Roderick Frazier Nash, *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, Wisconsin, (The University of Wisconsin Press 1989), Thomas Berry, “The Origin, Differentiation and Role of Rights”, <<https://www.ties-edu.org/wp-content/uploads/2018/09/Thomas-Berry-rights.pdf>> accessed 19 May 2024, Cormac Cullinan, *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*, 2nd edition, UK (Chelsea Green Publishing 2011).

29 Ekvador Anayasası’ndaki düzenlemeden önce, 2006 yılında, Pensilvanya Tamaqua Borough halkı doğanın haklarını yasa ile tanıyan ilk topluluk olmuştur. Halk, Topluluk Çevre Hukuki Savunma Fonu’nun (CELDF) desteğiyle, atık çamur bırakan şirketlerin bu çamurları çukurlara bırakmalarını yasaklanması için taslak hazırlamıştır. Belediye Meclisi’nde oylanan taslağın onaylanmasıyla Tamaqua kasabası ABD’de ve dünyada doğanın haklarını tanıyan ilk yer olmuştur. <<https://www.garn.org/rights-of-nature-timeline/>> accessed 1 December 2023.

30 <https://www.defensa.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2021/02/Constitucion-de-la-Republica-del-Ecuador_act_ene-2021.pdf> accessed 1 Ocuber 2023; Tolga Şirin, “Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları”, II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı, Ankara, 2014, 60-61, <https://www.academia.edu/21718107/GELECEK_KU%C5%9EAKLARDA_N_DO%C4%9EANIN_HAKLARINA_BOL%C4%B0VYA_VE_EKVAD_OR_ANAYASALARI> Erişim Tarihi 2 Aralık 2023. Söz konusu maddeler şunlardır: “Madde 71: Yaşamın yeniden ürettiği ve oluştuğu yer olan Doğa veya Pacha Mama, varlığının ve yaşam döngüsünün, yapısının, işlevinin ve evrim sürecinin, sürdürülmesine ve yeniden oluşmasına bütünüyle saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Her kişi, topluluk, halk veya ulus, kamu organlarının önünde doğanın haklarının tanınmasını talep edebilir. Bu hakların uygulaması ve yorumlanmasında, Anayasa’nın belirtilen ilkelerine uygun şekilde uyulacaktır. Devlet, gerçek ve tüzel kişiler ile toplulukları, doğayı korumaları için teşvik eder, ekosistemi meydana getiren tüm unsurlara saygıyı geliştirir. Madde 72: Doğa, restorasyon hakkına sahiptir. Bu restorasyon devletin ve gerçek veya tüzel kişilerin, doğal alanlarda yaşayan gerçek veya tüzel kişilerin zararlarını tazmin etme yükümlülüğünden bağımsızdır. Ciddi ve kalıcı çevresel etkilerde, bunlara yenilenemeyen doğal kaynakların sömürüsü de dahildir, devlet, restorasyon

Ekvador'un doğayı anayasal koruma altına alarak bağımsız bir hak öznesi olarak kabulü öncü bir harektir. Bu noktada anayasadaki *buen vivir* kavramına da değinilmelidir³¹. *Buen vivir* İspanyolca bir kavramdır ve Türkçeye iyi yaşam şeklinde çevrilebilir. Anayasada yerli Quechua dilindeki karşılığı olan *sumak kawsay* ile de birlikte kullanılmıştır. *Buen vivir* kısaca, uzun süredir devam eden alternatif yaşama yolları arayışının ayrılmaz bir parçasıdır ve yerli halkların geçtiğimiz yüzyıllardaki mücadeleleri ile şekillenmiştir. Bununla birlikte özellikle son yıllarda sömürüye dayalı kalkınma modeline alternatif olarak da sunulmaktadır. Batılı düşünce ekolünün aksine topluluğun önemine dayanır ve egemen kapitalist uygarlığın ve uygulanan farklı sosyalizm görünümünün insan merkezli mantığından tamamen farklıdır. Sosyo-biyo-merkezli bir görüştür³².

Bolivya ise doğanın haklarını 2010 ve 2012 tarihli iki ayrı yasada ele almıştır. Aslında 2009 tarihli Bolivya Anayasası doğayı korumanın önemini kabul etmekte ama Ekvador Anayasası'ndan farklı şekilde herhangi bir anayasal doğa hakkı tesis etmemektedir. Bu husus, iki anayasa arasındaki temel farklardan biridir. Şöyle ki, Bolivya Anayasası, önemli çevresel güvenceler içerse ve dikkat çekici gelişmelere imkan sağlasa da, geleneksel kalkınmacı perspektifi takip etmeyi bırakmamış; devletin öncelikli gayesinin doğal kaynakların endüstrileştirilmesi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Velhasıl doğanın korunması değil, ekonomik amaçlar ön plandadır³³. Bolivya yerli geleneğinde de bulunan *Pacha Mama*'nın haklarının ve bu hakların korunmasının ise belirtilen iki yasa aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Doğa Ana'nın Hakları Yasası'na (2010)³⁴ göre Doğa Ana; yaşam, biyolojik çeşitlilik, su, temiz hava, denge, kendini onarabilme ve kirlenmeme haklarına sahiptir. Bu yasa ile Doğa Ana belli haklara sahip bir özne olarak tanınmıştır. 2012'de ise "Doğa Ana ve İyi Yaşam İçin Bütüncül Gelişme Çerçeve Yasası"³⁵ kabul edilmiştir. Yasa, haklar ve yükümlülükler çerçevesinde, iyi yaşam için Doğa Ana ile uyumlu ve dengeli bütüncül bir kalkınmanın temellerini oluşturabilmeyi, Doğa Ana'nın doğal

için en etkili olan mekanizmaları oluşturur ve zararlı çevresel sonuçların ortadan kaldırılması veya azaltılması için uygun tedbirleri alır.

Madde 73: Devlet, türlerin yok olmasına, ekosistemin tahribatına ve doğal döngünün kalıcı olarak değişmesine neden olacak faaliyetlere yönelik tedbir almak veya kısıtlama getirmekle yükümlüdür.

Ulusal genetik mirasa kalıcı bir biçimde zarar verecek organizmaların ve organik ve inorganik maddelerin ülkeye sokulması yasaktır.

Madde 74: Kişilerin, toplulukların, halkların ve milletlerin, iyi bir yaşam sürdürebilmeleri için, çevre ve doğal kaynaklardan yararlanma hakları vardır.

Doğal kaynaklara el konulamaz. Bunların üretimi, kiralınması, kullanımı, işletilmesi Devlet tarafından düzenlenir."

31 Ekvador Anayasası'nda ayrıca, ikinci bölümde, *buen vivire* ilişkin haklar düzenlenmiştir. Buna göre su hakkı temel bir haktır ve devredilemez. Sağlıklı, yeterli ve besleyici gıdaya güvenli ve sürekli şekilde erişim hakkı ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı kabul edilmiştir. Ayrıca iletişim, kültür, bilim, eğitim, habitat, barınma, sağlık, iş ve sosyal güvenlik haklarına ve devletin ilgili haklar için güvencelerine yer verilmiştir.

32 Alberto Acosta, Mateo Martínez Abarca, , 'Buen Vivir: An Alternative Perspective from the Peoples of the Global South to the Crisis of Capitalist Modernity' In Climate Crisis, The: South African and Global Democratic EcoSocialist Alternatives, Satgar V (ed) (Wits University Press 2018) 132-134.

33 Şirin (n30) 59-61.

34 Bkz. Ley de Derechos de la Madre Tierra, <<http://www.planificacion.gob.bo/uploads/marco-legal/Ley%20N%C2%B0%20071%20DERECHOS%20DE%20LA%20MADRE%20TIERRA.pdf>> accessed 1 October 2023.

35 Bkz. Ley Marco de la Madre Tierra y Desarrollo Integral Para Vivir Bien, <<https://mineria.gob.bo/juridica/20121015-11-39-39.pdf>> accessed 1 October 2023.

sistemlerini yeniden üretebilmesi için potansiyelini korumayı, yerel ve atalardan gelen pratiklere uygun onarmayı ve güçlendirmeyi amaçlamıştır.

2008'de Ekvador'un, 2010'da da Boliviya'nın doğanın haklarını anayasaya dahil etmelerini müteakip doğanın haklarını tanıyan devlet, yasa ve mahkeme sayısı artmıştır. Ancak "Doğa" kavramının kendisi çok büyük bir kategoridir; mikropları da gezegenimizi de bu kategorinin altında ele almak mümkündür. Bu sebeple temel soru kimin veya neyin haklara sahip olduğudur. Yanıt ise bir bütün olarak Doğa'nın hak sahipliğini işaret eder; ekosistemler; nehirler ve dağlar gibi belirli ekosistemler veya doğal özellikler; hayvan veya bitki türleri ve organizmalar. Bazı yasalar ise hakları doğaüstü veya atalardan kalma varlıklara değin genişletir yahut en azından hak sahibinin spiritüel veya kutsal karakterini kabul eder³⁶.

Doğanın haklarının hukuken korunma altına alınmasında ise, ülkelerin hukuki yapılarına bağlı biçimde gelişen, iki temel model karşımıza çıkar: tüzel kişilik modeli ve hak sahipliği modeli. Kişilik modeline göre doğa, genellikle tanımlanmamış hak ve yükümlülöklere sahip, şirket gibi ele alınabilen yasal bir "kişi" olarak tanınır. Bazı yasalar bu modeli benimseyerek, doğal varlıkları açıkça yasal "kişiler" olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık, pek çok doğa hakları yasası, "kişilerden" bahsetmeyen ancak doğayı, genellikle yasada belirtilen belirli hakların sahibi veya "öznesi" olarak tanıyan hak sahipliği modelini benimser. Bu iki model de esasen hakların kullanılmasını sağlamak için çaba sarf etmektedir. Nitekim pek çok hukuk sistemi sadece "kişi"lere hak sahipliği tanır ve onların, bu hakları kullanma amacı açısından kişi olduklarını belirtir. Fakat doğanın statüsünün, hukuk sistemlerinin onu konumlandığı yere göre değiştiğinin altını çizilmelidir³⁷.

B. TE UREWERA VE TE AWA TUPUA YASALARI

Doğanın hakları açısından önemli bir diğer gelişme, takvimler 2014'ü gösterdiğinde gerçekleşmiştir. 2014'te Yeni Zelanda Parlamentosu, Tūho halkı ile hükümet arasında bir anlaşmaya varılmasını sağlayan Te Urewera Yasası'nı³⁸ kabul etmiştir. Yasa, 2.000 kilometrekareden büyük eski bir milli park olan Te Urewera'nın "kendi başına hukuki tanınmaya" sahip yaşayan bir varlık olduğuna yer vermiştir. Yasaya göre Te Urewera; kadim ve dayanıklıdır, doğanın bir kalesidir, tarihle canlıdır, manzarası gizemli ama aynı zamanda güzelliklerle dolu (md.3/1), kendi *mana* ve *mauris* ile spiritüel bir yerdir (md.3/2)³⁹. Te Urewera'nın kendi başına bir kimliği vardır ve insanlara onun bakımını üstlenmeleri için ilham verir (md.3/3). Tūhoe için Te Urewera, *Te Manawa o te Ika a Māui*'dir; *Māui*'nin büyük balığının kalbidir ve adı ata Tūhoe'nun oğlu Murakareke'den gelmektedir (md.3/4)⁴⁰. Tūhoe için Te Urewera onların *ewe whenuasi*, köken ve dönüş yerleri, anavatanlarıdır (md.3/5)⁴¹.

36 Stepan Wood, Rights of Nature: Who Holds Them? (2023) Centre for Law and the Environment (9) 4, <<https://commons.allard.ubc.ca/cle/9>> accessed 1 December 2023.

37 ibid 16.

38 Te Urewera Act, <<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2014/0051/latest/whole.html#DLM6183601>> accessed 1 October 2023.

39 *Mana*, manevi güç; *mauri* ise yaşam gücü anlamına gelir. Wood (n36) 10.

40 *Maui*, Atalardan kalma bir tanrıdır. Wood (n35) 10.

41 *Ewe whenua* ise plasantaların gömülü olduğu yer anlamına gelir. Wood (n36) 10.

Te Urewera Tühoe kültürünü, dilini, geleneklerini ve kimliğini ifade eder ve anlamlandırır (md.3/6). Te Urewera tüzel bir kişidir ve tüzel bir kişinin tüm hak, yetki, görev ve yükümlülüklerine sahiptir (md.11/1).

2017'de ise Māori Iwi ile Hükümet arasında yapılan uzun müzakerelerin sonucunda Whanganui Nehri⁴² (Iwililer tarafından Te Awa Tupua olarak isimlendirilmiştir) için bir yasa çıkarılmıştır. Yasa'ya göre Te Awa Tupua, Whanganui Nehri'ni dağlardan denize kadar kapsayan, tüm fiziksel ve metafiziksel unsurlarını içeren bölünmez ve yaşayan bir bütündür (md.12). Te Awa Tupua'nın kalbinde yatan ve tanınan köklü değerleri ise şunlardır (md. 13):

“(a) *Ko te Awa te mātāpuna o te ora*: Nehir ruhani ve fiziksel rızkın kaynağıdır:

Te Awa Tupua, hem Whanganui Nehri'ndeki yaşamı ve doğal kaynakları hem de Nehir'deki iwi, hapū ve diğer toplulukların sağlık ve refahını destekleyen ve sürdüren ruhani ve fiziksel bir varlıktır.

(b) *E rere kau mai i te Awa nui mai i te Kahui Maunga ki Tangaroa*: Büyük Nehir dağlardan denize akar:

Te Awa Tupua, Whanganui Nehri'ni ve onun tüm fiziksel ve metafizik unsurlarını içeren, dağlardan denize kadar bölünmez ve yaşayan bir bütündür.

(a) *Ko au te Awa, ko te Awa ko au*: Ben Nehir'im ve Nehir de benim:

Whanganui Nehri'nin iwi ve hapū'larının Te Awa Tupua ve onun sağlığı ve refahı ile devredilemez bir bağlantısı ve sorumluluğu vardır.

(b) *Ngā manga iti, ngā manga nui e honohono kau ana, ka tupu hei Awa Tupua*: Birbirine akan küçük ve büyük dereler tek bir Nehri oluşturur:

Te Awa Tupua, Te Awa Tupua'nın sağlığı ve refahı ortak amacı için iş birliği içinde çalışan pek çok unsur ve topluluktan oluşan tekil bir varlıktır.”

Yasa'nın 14. maddesi ile de nehre tüzel kişilik tanınmıştır: “(1) *Te Awa Tupua tüzel bir kişidir ve tüzel bir kişinin bütün haklarına, yetkilerine, ödevlerine sorumluluklarına sahiptir.* (2) *Te Awa Tupua'nın hakları, yetkileri ve ödevleri onun adına Te Pou Tupua tarafından icra edilmelidir.*”

Peki Te Po Tupua nedir? Yasa'ya göre Te Pou Tupua'nın amacı Te Awa Tupua'nın insan yüzü olmak ve Te Awa Tupua adına hareket etmektir (md.18/2). Te Pou Tupua, amacına ulaşmak ve bu Yasa'ya uygun olarak işlevlerini, yetkilerini ve görevlerini yerine getirmek ve uygulamak için tam kapasiteye ve makul olarak gerekli tüm yetkilere sahiptir (md.18/3).

Bu maddeler göstermektedir ki Whanganui Nehri'nin sahibi artık insanlar değil, Te Awa Tupua'nın kendisidir. Nehir ve çevresindeki ekosistem ile ilişkili metafizik unsurların yasaya dayanan hakları

42 Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act, <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html#DLM683146> accessed 1 October 2023.

ve bağımsız bir sesi vardır. Nehrin doğuştan gelen değerleri, menfaatleri ve statüsü dikkate alınmalı, ona saygı gösterilmeli ve desteklenmelidir.

C. UTTARAKHAND YÜKSEK MAHKEMESİ'NİN KARARLARI

2017'de ise bambaşka bir coğrafyada, doğanın haklarının açıkça anayasalarda ya da yasalarda tanınmasa bile mahkeme kararları ile nasıl kurumsallaştırılabileceğini gösteren bir gelişme yaşanır. Hindistan'ın Uttarakhand Eyaletindeki Uttarakhand Yüksek Mahkemesi Ganj ve Yamun nehirleriyle ilgili ilk kararda, Ganj ve Yamuna Nehirlerinin, bunlara ait tüm akarsu kollarının, derelerin, bu nehirlerden sürekli ya da aralıklı da olsa akan bütün suların tüzel kişi statüsünde ve yaşayan; ilgili tüm hak, ödev ve sorumluluklara sahip varlıklar olduğuna ve devlet kurumlarının söz konusu nehirlerin sağlığını ve refahını geliştirmek adına eylemlerde bulunmaları gerektiğine hükmeder⁴³. Böylece bu nehirlerin statüleri, "hak-sız" varlıklardan "hak sahibi" varlıklara doğru bir değişim yaşar. Mahkeme, Anayasa'nın devletin kamusal sorunlara çözüm bulma konusunda başarısızlığı halinde dışlanmış gruplara adalete erişim imkanını tanımamasından hareket ederek kararını verir. Şöyle ki, 1970'lerden itibaren Hindistan'da kamu yararı davaları mevcuttur. Bu davalar, herhangi bir tarafın, kamu menfaatinin tehlikede olduğunu ve devletin harekete geçmediğini kanıtlayabildiği durumlarda mahkemelerde hukuki çözüm aramasına olanak tanır. Davayı açabilmek için tarafların ihlalden doğrudan etkilenmeleri de gerekli değildir, tek taraflı biçimde de kamu yararına yönelik dava açılabilir⁴⁴.

Ganj ve Yamuna nehirleri Himalayalar'da doğar ve Uttarakhand Eyaleti'nin ötesinde güneye doğru uzanır; Ganj sonunda Padma nehri olarak Bangladeşe akar. Her iki nehir de özellikle aşağı kesimlerinde yüksek oranda kirlenmiştir ve Yamuna nehrinin yatağına yapılan yasadışı tecavüzler de dahil olmak üzere nehir ekosistemleri ciddi şekilde bozulmuştur. Bu husus da kamu yararı davasının temelini oluşturmuştur⁴⁵.

Uttarakhand Yüksek Mahkemesi'nin bu kararında dikkati çeken bir başka husus, davacının Ganj ve Yamuna'nın tüzel kişiliğine yer vermemesine rağmen hakimlerin bu yönde adım atmalarıdır. Gerekçede Yeni Zelanda'nın Whanganui Nehri düzenlemesi emsal gösterilmiştir. İlaveten iç hukuktaki tüzel kişi kavramının toplumun inançlarına hizmet etmek için tanındığı belirtilmiş; tanrıları temsil eden Hindu putlarının tüzel kişilik statüsüne sahip olabileceğini belirten önceki mahkeme kararlarına atıfta bulunulmuştur. Söz konusu putlar, toplumun ihtiyaç ve inançlarını karşılamadaki manevi rolleri nedeniyle menfaatlerini korumak için dava açabilmektedirler⁴⁶. Hindular, kutsal ve değerli olduğuna inandıkları Ganj ve Yamuna nehirlerine de benzer şekilde tapmaktadırlar. Onlarla

43 Craig M. Kauffman, Pamela L. Martin, 'How Courts Are Developing River Rights Jurisprudence: Comparing Guardianship in New Zealand, Colombia and India', (2019) 20(3) Vermont Journal of Environmental Law 280-281; Erin O'Donnell, 'At the Intersection of the Sacred and the Legal: Rights for Nature in Uttarakhand, India', (2018) 30 (1) Journal of Environmental Law 135, <https://www.researchgate.net/publication/322592691_At_the_intersection_of_the_sacred_and_the_legal_rights_for_nature_in_Uttarakhand_India> accessed 7 November 2024.

44 Kauffman and Martin (ibid 43) 281.

45 O'Donnell (ibid 43) 135-136.

46 Kauffman and Martin (ibid 43) 283.

derin ve ruhani bir bağları vardır ve inançlarına göre Ganj Nehri tüm günahlarından arınmalarını sağlar. Öyleyse toplumun inancının korunması adına Ganj ve Yamuna nehirleri tüzel kişiler olarak ilan edilmelidirler⁴⁷.

Uttarakhand Yüksek Mahkemesi ikinci olarak, Yüksek Mahkeme avukatı olan Lalit Miglani tarafından yapılan başvuruyu karara bağlamıştır. Bu kararında ise, “Lalit Miglani v. Uttarakhand Eyaleti ve diğerleri” kararı, Ganj ve Yamuna Nehirleri’nin kaynağı olan Gangotri ve Yamunotri buzullarını tüzel kişi ilan etmiştir. Mahkeme’ye göre Gangotri ve Yamunotri dahil olmak üzere buzullar, nehirler, dereler, akarsu kolları, göller, hava, çayırlar, vadiler, ormanlar, sulak alanlar, otlaklar, pınarlar ve şelaleler tüzel kişi statüsüne sahiptir⁴⁸.

Söz konusu davaların dönüm noktası oldukları çünkü yerel mahkeme tarafından da olsa doğa için yasal haklar yaratılmasının ve söz konusu nehirlerin ve dağların Uttarakhand Eyaleti sınırlarının ötesine etki etmesinin daha geniş ölçekte çevre hukukunu etkileme potansiyeli olduğu ileri sürülmüştür⁴⁹.

IV. ANAYASAL HAKKIN İHLALİ DURUMUNDA: VILCABAMBA NEHRİ İÇİN MÜCADELE

Hukuki düzenlemeler önemli olsa da uygulanmaları, etkili olmaları da gerekmektedir. Bu noktada yargı kararlarının incelenmesi düzenlemelerin etkililiklerini göstermesi bakımından aydınlatıcı olabilir. Doğanın haklarını tanıyarak dava konusu uyuşmazlığı doğanın hakları çerçevesinde inceleyen ilk karar 2011 yılına aittir. Ekvador Temyiz Mahkemesi dünya tarihinde ilk kez doğanın haklarını tanıyan mahkeme olarak kayıtlara geçmiştir. Davanın konusu, 2007’de Ekvador’a altı haftalık bir tatil için giden ve bu sırada Podocarpus Ulusal Parkı’nı da ziyaret ederken Vilcabamba Nehri’ne komşu satılık bir çiftlik görerek, deyim yerindeyse oraya ilk görüşte aşık olan Eleanor (Norie) Huddle ve Richard Wheeler’ın verdikleri hukuk mücadelesidir⁵⁰.

Çift, çiftliği ve bitişindeki mülkü satın alıp ona Cennet Bahçesi adını verir. Hayalleri vardır; organik mahsuller yetiştirmek, yeniden ağaçlandırma projeleri yapmak, yerel halk için iyi işler ve küçük bir dinlenme merkezi dahil olmak üzere sürdürülebilir bir tarım modeli yaratmak. ABD’ye dönmeden önce de küçük bir çiftlik evi inşa etmişlerdir. Ancak 2008’de ABD’den Ekvador’a geri geldiklerinde çiftliklerinin önünden geçen çukurlu, dar yolun üç şeritli bir otoyola dönüştürüldüğünü görürler. Canları, inşaat atıklarının çiftliklerinin doğrudan güney sınırı boyunca akan nehre atıldığını fark ettiklerinde iyice sıkılır. Zira binlerce ton moloz nehre dökülmüştür. Öyle ki bazı yerlerde nehrin genişliği yarıya kadar azalmıştır. Norie olan biteni anlayabilmek, süreç hakkında bilgi edinmek, nehre çöp dökülmesini durdurmak ve verilen hasarın onarılmasını sağlamak için eyalet başkenti Loja’ya gider. Ziyaretlerinden birinde Ekvador yasalarına göre büyük yol inşaatı projeleri öncesinde

47 ibid 281-284.

48 O’Donnell (ibid 43) 136.

49 O’Donnell (ibid 43) 136.

50 Boyd (n10) “A River Goes to Court”.

çevresel etki değerlendirme raporu hazırlanması gerektiğini öğrenir ve ilgili devlet kurumlarından söz konusu belgeyi kendisiyle paylaşmalarını ister. Fakat hiçbir kurum böyle bir raporu sunamaz⁵¹.

2009 yılında Cennet Bahçesi, bahar yağmurunun büyük bir fırtınaya dönüşmesiyle felaketi yaşar. Vilcabamba Nehri'ndeki su seviyesi bir ay boyunca normalin birkaç metre üzerinde seyrederek. Arazilerinin verimli toprakları yağmurla birlikte taşınır; kuyuları, çitleri, balık havuzları, sulama kanalları ve ağaçları sel nedeniyle yok olur. Bu son olay Norie'nin sabrının tükenmesine neden olur ve Federal Çevre Bakanlığı'na resmi bir şikayette bulunur. Şikayet üzerine çiftliğe ziyaret eden müfettişler bir rapor hazırlayarak eyalet hükümetine bir çevresel değerlendirme ve hasarların onarılması için bir plan çıkarılması talimatını verirler. Gelişmeler sonrası yetkililer en kötü etkilenen bölgelerden birini restore etmeye başlasalar da bir süre sonra rehabilitasyon çalışmaları aniden durur ve yol inşaatına yeniden başlanır. İnşaat sırasında kullanılan dinamitlerle kayalar yeniden kayar, molozlar tekrar nehre dökülür⁵².

Yaşananlar sonrasında çift, yalnız ilerleyemeyeceklerini anlayarak avukat tutar. Talepleri, 2008 tarihli Anayasa'nın hükümlerine uygun hareket edilmesini sağlamak için. Bu amaçla otoyol projesinin Vilcabamba Nehri'ne enkaz atmaya derhal durdurulması, nehrin doğal akışına uygun hale getirilmesi ve çalışmalar nedeniyle nehirde biriken kayaların, kirin, çakılların ve bitki örtüsünün kaldırılması talepli dava açarlar. İlk derece mahkemesinde işlerin istedikleri gibi ilerlememesi üzerine de kararı temyiz ederek üst mahkemeye taşırlar⁵³.

Temyiz Mahkemesi ise ilk derece mahkemesinin kararını bozar ve dünyada bir ilk olan kararını verir: Vilcabamba Nehri'nin anayasal hakları vardır ve hakları derhal korunmalıdır. Sanıklar mevcut hasarı gidermekle, nehri iyileştirmekle ve eski hale getirmekle yükümlüdürler. Ayrıca çevre izinleri almalı, Nehri petrol sızıntılarına veya makinelerden kaynaklanan sızıntılara karşı korumalı, çevreye gelecekte gelebilecek zararları önlemek için uyarı sistemi kurmalıdır; ilgili molozların, çöplerin bertaraf edilmeleri için uygun alanlar bularak yerel günlük gazetede kamuya açık özür yayınlamalıdır⁵⁴.

V. HAK SAHİPLİĞİ VE ORTAYA ÇIKAN KİMİ SORUNLAR

Şimdiye kadar yer verilen örneklerden, sadece nehirlerin ya da doğal parkların hak sahipliklerinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmamıştır. Doğa haklarına sahiplik her geçen gün artan sayıda hukuk sistemi tarafından tanınmakta ve hak sahibi olduğu kabul edilen varlıklar da sürekli artmaktadır. Başta da değinildiği üzere, "Doğa" ile bazen; Doğa, Doğa Ana, Doğa/Toprak Ana (Nature, Pacha

51 ibid.

52 ibid.

53 ibid.

54 ibid. Şirin (n30) 65-67. Mahkemede elde edilen zaferlerin uygulamadaki yansımaları, doğanın hakları mücadelesinin anayasal ya da yasal hükümlerle, mahkeme kararları ile koruma altına alınmasının yeterli olmadığını göstermektedir. Ülkemizde de onlarca örneğini gördüğümüz, yaşadığımız üzere, kimi zaman yerel yönetimler kimi zaman şirketler doğanın lehine ve aslında herkesin lehine olan kararları uygulamaktan imtina etmektedirler. Vilcabamba Nehri de benzer kaderi paylaşmış, bölgesel hükümet otoyol inşaatını durdurmamış, Mahkeme'nin kararlarına uymamıştır. Davacılar, kararın zorla yerine getirilmesi için uğraş vermek zorunda kalmışlardır.

Mama, Mother Earth) veya benzer terimlere atıfta bulunularak bir bütün olarak doğal dünya ele alınmıştır. Bazı durumlarda ise nehir sistemleri, dağlar, ormanlar ve diğer biyolojik bölgeler gibi belirli bir ekosistemin hak sahipliği gündeme getirilmiş ve genellikle birbirine bağlı birçok parça ve türden oluşan dinamik bir ekosistemin varlığına vurgu yapılmıştır. Diğer durumlarda ise, örneğin anayasal güvencenin bulunduğu Ekvador'da, hak savunucuları; nehirler (Vilcabamba Nehri davası), köpekbalkları (Galapagos Köpekbalkı yüzgeci davası), doğal orman (Secoya Palmiye Plantasyonu davası), mangrov ekosistemleri (Cayapas Shrimper davası), su (Esmeraldas yasadışı madencilik davası), toprak (Macuma-Taisha yolu davası), belirli bir kuş türü (Andean Condor davası) ve deniz iguanaları ve diğer türler için göç yolları (Santa Cruz Yolu davası) ile ilgili olarak anayasa hükümlerini gündeme getirmişlerdir. Yerli kabile hukukunun doğanın haklarını korumasına, belirli bir bitkinin -manoomin, bir çeşit yabani pirinç- Kuzey Amerika'daki yerel bir yasada hak sahipliğinin tanınması örnek verilebilir. Bu, bir bitki türünün hukuki haklarının ilk kez tanınmasının yanı sıra bitkinin haklarından yararlanması için tüm bir ekosistemi korumaya yönelik bir başlangıç noktasını temsil etmektedir⁵⁵.

Doğanın haklarının veya doğal varlıkların tüzel kişiliğinin hukuk sistemlerinde tanınmasını müteakip bu hakların uygulamada da hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu noktada temsil sorunu gündeme gelmektedir. Vaka çalışmaları, ekolojik hak sahibi adına hareket etmek ve karar alma süreçlerinde ve/veya anlaşmazlıklar ortaya çıktığında menfaatlerini temsil etmek üzere kimin görevlendirildiği hususunda farklı yaklaşımların varlığını ortaya koymaktadır. Örneğin Kolombiya ve Yeni Zelanda, ormanın ya da nehrin insan sesi olacak şekilde atanmış temsilcilerin yer aldığı, danışma ve strateji grupları ile hakların gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak üzere mekana dayalı, bilimsel veya diğer ilgili bilgilere sahip diğer kişiler tarafından desteklenen kapsamlı vesayet mekanizmaları oluşturmuşlardır. Bu mekanizmaların işleyebilmesi ise uzun vadeli yönetim planlarının kamu tarafından geliştirilmesini ve ekolojik hak sahibini etkileyen her türlü kararda dikkate alınacak değerlerin tespit edilmesini gerektirmektedir. Hindistan ve Bangladeş gibi diğer örneklerde ise benzer rolleri üstlenmek üzere belirli devlet görevlileri veya kuruluşlar atanmış veya ilgili yasa, adı geçen grupların yahut bazı yerlerde herhangi bir kişinin doğa haklarını uygulamak için mahkemeye gidebileceğini açıklığa kavuşturmuştur⁵⁶.

SONUÇ

Gezegemimiz insan kaynaklı bir tehditle karşı karşıya. Küresel ısınmanın sonuçlarını her geçen gün daha fazla hissediyoruz. Doğayı kontrol etmeye çalışsak da günün sonunda “Doğa yasaları” galip gelmektedir. “Doğa yasaları”nı değiştirmemiz mümkün değildir. Bu gerçeklik ışığında yapılması gereken, hukuk düzenini buna uygun hale getirmektir. Fakat Stone’un belirttiği gibi doğayı yalnızca bir mülk olarak ele almak yerine, onun kendisi için değer olduğunu kabul ederek bunun yapılması gerekmektedir.

55 Rights of Nature in Practice. Lessons from an emerging global movement, Anima Mundi Law Initiative, March 2021, 6-7, <<https://www.animamundilaw.org/rights-of-nature-in-practice>> accessed 25 November 2023.

56 ibid 16-17.

Yasalar kendi zamanlarındaki gelişmelerin, taleplerin, kişilerin sesidirler. Günümüzde antroposentrik ve kapitalist ekonominin işleyişine uygun hukuk düzenlerinden; ekosentrik bakış açısına sahip, sürekli artan tüketime dayalı ekonomik modeli terk eden, bireyci olmayan hukuk düzenlerine geçiş söz konusudur. Bu hukuk düzeni ise hak kavramındaki dönüşümle ilişkilidir, dolayısıyla hak sahipliğinin kapsamı yeniden ele alınmaktadır.

Elbette, hak sahipliği ve bu çerçevede yaratılan koruma mekanizmaları çeşitli eleştirilerle karşı karşıyadırlar. Söz konusu eleştirileri dikkate alınarak çalışmalar yapılması, hakkın işlerliği açısından önemlidir. Neticede doğanın da hak sahibi olduğu, dünya çapında çeşitli hukuk sistemlerine entegre edilen, gelişen, yeni ortaya konulan bir husustur. Önümüzdeki yıllarda bu konunun çok daha sık gündeme geleceği ise açıktır.

KAYNAKÇA

- Acosta A and Abarca MM, 'Buen Vivir: An Alternative Perspective from the Peoples of the Global South to the Crisis of Capitalist Modernity' In *Climate Crisis, The: South African and Global Democratic EcoSocialist Alternatives*, Satgar V (ed) (Wits University Press 2018) 131-147.
- Aristoteles, *Politika*, Furkan Akdemir (çev), İstanbul (Say Yayınları 2013).
- Berry T, "The Origin, Differentiation and Role of Rights", <<https://www.ties-edu.org/wp-content/uploads/2018/09/Thomas-Berry-rights.pdf>> accessed 19 May 2024.
- Boyd DR, *The Rights of Nature: A Legal Revolution That Could Save the World*, ebook, (ECW Press 2017).
- Brennan A and Lo, NYS, "Environmental Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed), <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/ethics-environmental/>> accessed 7 November 2023.
- Cevzici, A, *Uygulamalı Etik*, 2. Baskı, İstanbul (Say Yayınları 2016).
- Cullinan C, *Wild Law: A Manifesto for Earth Justice*, 2nd edition, UK (Chelsea Green Publishing 2011).
- Çoban, A, *Çevre Politikası: Ekolojik Sorunlar ve Kuram*, Ankara (İmge Kitabevi Yayınları 2020).
- Ekvador Anayasası, <https://www.defensa.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2021/02/Constitucion-de-la-Republica-del-Ecuador_act_ene-2021.pdf> accessed 1 Ocuber 2023.
- Kant I, *Lectures on Ethics*, Trans. Peter Heath, Peter Heath and J.B. Schneewind, (eds), USA (Cambridge University Press 1997).
- Kauffman, CM and Martin PL, 'How Courts Are Developing River Rights Jurisprudence: Comparing Guardianship in New Zealand, Colombia and India', (2019) 20(3) *Vermont Journal of Environmental Law* 260-289.
- Kersten J, "Who Needs Rights of Nature?", *Can Nature Have Rights? Legal and Political Insights*, in Anna Leah Tabios Hillebrecht and María Valeria Berros, (2017)6, *RCC Perspectives: Transformations in Environment and Society*, 9-13, <https://www.environmentandsociety.org/sites/default/files/2017_i6_final_hw.pdf> accessed 15 October 2023.
- O'Donnell E, 'At the Intersection of the Sacred and the Legal: Rights for Nature in Uttarakhand, India', (2018) 30 (1) *Journal of Environmental Law* 135-144, <https://www.researchgate.net/publication/322592691_At_the_intersection_of_the_sacred_and_the_legal_rights_for_nature_in_Uttarakhand_India> accessed 7 November 2024.

- Stone CD, 'Should Trees Have Standing? — Toward Legal Rights for Natural Objects', (1972) 45 Southern California Law Review 450-501.
- Şirin T, "Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya ve Ekvador Anayasaları", II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı, Ankara, 2014, <https://www.academia.edu/21718107/GELECEK_KU%C5%9EAKLARDA_N_DO%C4%9EANIN_HAKLARINA_BOL%C4%B0VYA_VE_EKVADOR_ANAYASALARI> Erişim Tarihi 2 Aralık 2023.
- Wood S, 'Rights of Nature: Who Holds Them?', (2023) Centre for Law and the Environment (9), <<https://commons.allard.ubc.ca/cle/9>> accessed 1 December 2023.
- Rights of Nature in Practice. Lessons from an emerging global movement, Anima Mundi Law Initiative, March 2021, <<https://www.animamundilaw.org/rights-of-nature-in-practice>> accessed 25 November 2023.
- <https://www.defensa.gob.ec/wp-content/uploads/downloads/2021/02/Constitucion-de-la-Republica-del-Ecuador_act_ene-2021.pdf> accessed 1 October 2023.
- <<https://www.garn.org/rights-of-nature-timeline/>> accessed 1 December 2023.
- Ley de Derechos de la Madre Tierra, <<http://www.planificacion.gob.bo/uploads/marco-legal/Ley%20N%C2%B020071%20DERECHOS%20DE%20LA%20MADRE%20TIERRA.pdf>> accessed 1 October 2023.
- Ley Marco de la Madre Tierra y Desarrollo Integral Para Vivir Bien, <<https://mineria.gob.bo/juridica/20121015-11-39-39.pdf>> accessed 1 October 2023.
- Nash RF, *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, Wisconsin, (The University of Wisconsin Press 1989).
- Sierra Club v. Morton, 405 U.S. 727 (1972), <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep405/usrep405727/usrep405727.pdf>> accessed 1 October 2023.
- Te Urewera Act, <<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2014/0051/latest/whole.html#DLM6183601>> accessed 1 October 2023.
- Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act, <<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html#DLM683146>> accessed 1 October 2023.